

NİZAMİ YARADICILIĞINDA TOPONİMİK VAHİDLƏR

Şəhanə ABDULLAZADƏ

BDU-nun Filologiya fakültəsinin III kurs tələbəsi

Dünyaca məşhur Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi əsərlərində yaratdığı ölməz ideya və mövzularla hər zaman aktualdır və sevilir. Əsərləri mövzu zənginliyi ilə seçilən şairin yaradıcılığında toponimlər mühüm yer tutur. Yazıcının poemalarında toponimlərdən çox müxtəlif aspektlərdə istifadə olunmuşdur. Xüsusilə hidronimlər zənginliyi ilə diqqət cəlb edir. Əsərlərdə Kür çayının ən böyük qolu olan Araz, qədim farsçada “ox” mənasını verən Dəclə, Nizaminin müxtəlif yerlərdə Rus nəhri adlandırdığı Volqa (İdil), Sərəndib (Seylonun qədim adı), Səncab, Şahrud, Zindərub, Fərat və s. kimi potamonimlərə, yəni çay adlarına rast gəlmək olar. Bundan başqa, poemalarda müxtəlif pelaqonimlər – dəniz adları da işlənmişdir: Mühit dənizi (Atlantik okeanının qədim adlarından biri), Okyanus dənizi, Rum (Aralıq) dənizi, Qırmızı dəniz kimi tanıdığımız Bəhri-Qülzum və s.

Sürmədən günəş mil çəkdi gözünə

Batdı bir al gövhər Nil dənizinə - misraları ilə şair Nil çayına işarə etmişdir.

Dövrünün bir çox elmlərindən xəbərdar olan Nizaminin əsərlərində işlənən yaşayış məntəqələri də öz müxtəlifliyi ilə seçilir.

Poemalarda bizə məlum olan oykonimlərlə yanaşı, bir çox qədim yer adlarına da rast gəlirik. Bir neçə nümunəyə diqqət edək:

Çaç şəhəri Özbəkistanın paytaxtı Daşkəndin qədim adıdır və o dövrdə kaman istehsalı ilə məşhur olmuşdur.

İran şairi Firdovsi və böyük Azərbaycan alim N.Tusinın vətəni hesab olunan, bu gün yalnız xarabalıqları qalan məşhur Tus şəhəri.

Şərqi Türkünstanda mövcud olmuş qədim Xar şəhəri. Hətta “xara” adlı ipək parça növünün bu şəhərin adı ilə bağlı olduğu deyilir.

“Yeddi gözəl” poemasında yer alan “Bişuşlar şəhəri” birinci iqlim padşahı qızının söylədiyi nağılda qara geyənlərin yaşadığı şəhərin adıdır. Eyni zamanda, uydurma toponimdir:

“Bişuşlar şəhəridir” adı o yerin

Yas evidir qara geyinənlərin - deyən şair bu şəhəri yas evinə bənzətmişdir.

Bunlardan başqa, əsərdə antropotoponimlər də var, yəni insan adlarından düzələn yer adları. Məsələn, İskəndərin adını daşıyan İskəndərabad kəndi, İskəndərin Misirdə saldırdığı İskəndəriyyə şəhəri və əfsanəvi İskəndər səddi.

Poemalarda adı keçən məşhur Arran toponimi isə Qafqaz Albaniyasında Kür və Araz çayları arasındakı ərazinin adıdır.

Nizami poemalarında Bəlx, Buxara, Dəməşq, Amil, Əfrəcə, Xəllux, Mərv, Mədinə, Nişabad, Zur kimi müxtəlif şəhərlərin, Bərtas, Fərqanə, Makedoniya, Səqlab, Key, Xavər adlı ölkələrin, Ədən, Fərxar, Xəta, Xuzistan, İsu kimi vilayətlərin adlarını çəkir.

Nizami əsərlərində diqqət çəkən adlar kimi bu oronimləri, yəni müxtəlif relyef quruluşuna malik obyekt adlarını qeyd etmək olar:

Babil dağları – şairin 2-ci poemasında məcazi toponim kimi işlədilmişdir. Burada Şirin pəriyə, Şirinin vətəni isə Pərilər məskəni olan Babil dağlarına bənzədilmişdir.

Qaf dağı – Əsatirə görə, Simurq quşu bu dağda məskən salmışdır.

Tur dağı – Musa peyğəmbərlə Allah arasında ilk danışıqın baş tutduğu deyilən və Sina yarımadasında yerləşən dağdır.

Eyni zamanda, poemaların müxtəlif yerlərində adları keçən Buqubeys, Cörrüm, Dəməvənd, Qur, Nəcd, Səhənd, Elbrus və məşhur Bisütun kimi dağ adları, "İskəndərnamə"də Ölümlər çölü, Mörvəngüş düzənliyi, Zər-xalxal, Buğra düzənlikləri də oronimlərə nümunədir və hər biri dahi şairimizin zəngin coğrafi biliklərə sahib olduğunu göstəricisidir.

Nizami əsərlərindəki zəngin toponimiya bununla məhdudlaşmır. Şair poemalarında seçdiyi mövzu ilə əlaqəli bəzi dini və əfsanəvi (mifik) toponimlərə də yer vermişdir:

Farscadan "Demonlar qalası" mənasına gələn Dəməvənd dağı, Gəncədə XII əsrdə mövcud olmuş Xarabat məhəlləsi, daha sonra Bəhram mağarası, Səngi-əzəm qayası, Taqi-Kəsra adlı viranə, Ruyindiz qalası və s. zəngin nümunələrdir.

Sayıdığımız bütün misallar, Bertelsin sözləri ilə desək, dahi Azərbaycan şairi Nizaminin heç də tək cə şair olmadığını, nə qədər zəngin dünyagörüşünə, biliyə sahib bir şəxsiyyət olduğunu sübut edir.